

УДК [347.413/.415/.416:347.518]:368.86(477)

*Л. А. Зубкова, ад'юнкт кафедри цивільного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ України*

СУБРОГАЦІЯ ТА РЕГРЕС ПРИ ВИПЛАТІ СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ПО ДОГОВОРУ ОBOB'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ ДОРОЖНІХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджується правовий зміст наслідків виплати страхового відшкодування; дається оцінка правильності застосування норм матеріального права, що регулюють суброгацію та регрес у відносинах обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників дорожніх транспортних засобів.

Ключові слова: зобов'язання, сторони зобов'язання, юридичний факт, відшкодування шкоди, договір страхування, страхове відшкодування, суброгація, регрес, регресний позов.

Постановка проблеми. Виплата страхового відшкодування, як юридичний факт, різниться характером правових наслідків щодо тих чи інших цивільних правовідносин. При цьому від точності розмежування наслідків залежить і правильність подальшого застосування закону. Всестороннє наскрізне дослідження питань, що є складними для повсякденного розуміння, важливе як для правової доктрини, так і для правозастосовної практики. Тому доцільним є і розгляд можливості застосування суброгації та регресу при виплаті страхового відшкодування по договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в Україні в аспекті нормативно закріплених положень про цивільно-правове зобов'язання, його суб'єктний склад, виконання та дію у часі (виникнення, зміну, припинення).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання суброгації, регресу та регресних зобов'язань у страхуванні розглядалися у працях В. В. Вітрянського, С. В. Дедікова, Ю. Б. Фоге-

льсона, Є. О. Суханова, М. Я. Шиманової та інших. При цьому дані питання у тій чи іншій мірі розглядалися і в аспекті обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у ряді статей та наукових праць П. В. Кузьміна, О. М. Лаврова, О. Г. Ломідзе, Л. Н. Мельникової, Ю. С. Овчинникової, О. Д. Светлічного, К. Є. Турбіної, О. В. Чебуніна та інших. Нарівні з доктринальними дослідженнями проводилися і практичні узагальнення – в Україні на відповідній судовій практиці акцентував увагу Верховний суд України та Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Проте попри наявність певної кількості робіт, що стосуються питань суброгації та регресу у відносинах страхування, можна стверджувати, що правова характеристика наслідків виплати страхового відшкодування в обов'язковому страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів не розкрито на достатньому рівні та є дискусійною.

Виклад основного матеріалу. При всій передбаченій законодавством множині підстав припинення цивільно-правового зобов'язання основною підставою припинення зобов'язання

можна визнати його припинення шляхом належного виконання. Принаймні, на такий результат, як правило, розраховують добросовісний боржник та кредитор.

Чинне законодавство України закріплює ряд вимог щодо належності виконання цивільно-правових зобов'язань. Зокрема, з положень глави 48 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) “Виконання зобов'язання” витікає, що належним є виконання, здійснене належними сторонами, відповідно до предмета виконання, у передбачений строк (термін), у визначеному місці та у належний спосіб. Кожна з перелічених ознак належності конкретизується в окремих правових нормах. Проте правозастосування та тлумачення даних норм не завжди є однаковим, що в результаті призводить до порушення норм матеріального права при вирішенні питань, що потребують чіткого розуміння сутності окремо існуючого правовідношення – його складу та характеру правостановлюючих, правозмінюючих, правоприпиняючих та правовідновлюючих фактів.

За загальним правилом, одна з основних причин добросовісного помилкового правозастосування – наявність спільних рис в окремих правових поняттях і складність їх розмежування. Подібну нечіткість нормативних положень можна простежити і на прикладі норм, що регулюють договірні відносини страхування, а відповідно й обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників дорожніх транспортних засобів.

У статті 527 ЦК України закріплено загальне правило виконання зобов'язання належними сторонами. Так, боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор – прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту [1].

Проте на рівні з загальним правилом виконання зобов'язання тими ж самими особами, які були кредитором і боржником під час його виникнення, чинне законодавство України передбачає як заміну в незаборонених випадках сторін зобов'язання, так і можливість виконання зобов'язання третьою особою, що не є його стороною. При цьому правові наслідки виконання обов'язку при першому та другому варіантах участі інших осіб різнитимуться між собою. Тобто факт виконання обов'язку боржника, за своїм правовим значенням, може мати характер як правоприпиняючого, так рівною мірою і правозмінюючого чи правостановлюючого юридичного факту. Відповідне можна простежити, проаналізувавши норми, що закріплюють поняття суброгації та регресу в страхуванні, реаліза-

цію їх положень у правовідносинах обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Термін “суброгація” (у страхуванні) можна визначити як перехід до страховика, що виплатив страхове відшкодування, права вимоги, що належить страхувальнику або вигодонабувачу до особи, відповідальної за шкоду, нанесену страхувальнику або вигодонабувачу, у обсязі, що визначається згідно з нормами права.

Легальне закріплення терміну “суброгація” міститься, зокрема, в нормах цивільного законодавства Російської Федерації. Так, відповідно до статті 965 Цивільного кодексу РФ “Перехід до страховика прав страхувальника на відшкодування шкоди (суброгація)” у випадку, якщо договором майнового страхування не передбачено інше, до страховика, що виплатив страхове відшкодування, переходить у межах виплаченої суми правовимоги, яке страхувальник (вигодонабувач) має до особи, що відповідальна за збитки, відшкодовані внаслідок страхування [2].

Положення про перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки, закріплені також і законодавством України. Відповідно до статті 993 ЦК України до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки. У Законі України “Про страхування” міститься кореспондуюча норма – згідно зі статтею 27 до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток [3].

Отже, суброгація є однією з підстав позадоговірної заміни кредитора при збереженні предмета і змісту зобов'язання. Відповідно, даючи правову оцінку ситуації, за якої потерпілому виплачується страхове відшкодування за договором майнового страхування, а не відшкодовується шкода особою, відповідальною за шкоду, слід враховувати те, що відповідальна особа не вживає заходів щодо реалізації свого обов'язку. Навіть за умови того, що виплата страхового відшкодування повною мірою покриє збитки потерпілого, позадоговірне зобов'язання з відшкодування шкоди не буде припинено, а лише зміниться його суб'єктний склад. Тобто у даному випадку не можна говорити про припинення

зобов'язання внаслідок фактичної реалізації компенсаційної функції інституту з відшкодування шкоди. Хоча завдяки останній потерпілому забезпечується юридична можливість надання замість втрат, що виникли внаслідок завдання шкоди, інших матеріальних благ відповідно до закону або на підставі рішення суду [4].

Аналогічна позиція щодо суті правовідносин суброгації висловлюється і в узагальненнях судової практики Верховного Суду України. Зокрема, у витягу з аналізу судової практики, що підготували до друку Я. М. Романюк та З. П. Мельник, вказується, що при суброгації нового зобов'язання із відшкодування збитків не виникає – відбувається заміна кредитора: потерпілий (а ним є страхувальник або вигодонабувач) передає страховику своє право вимоги до особи, відповідальної за спричинення шкоди. Внаслідок цього страховик виступає замість потерпілого [5].

Регулятивною (правоустановчою) нормою щодо положень статті 993 ЦК України (суброгація в страхуванні) можна вважати частину 2 статті 512 ЦК України, що передбачає можливість заміни кредитора у зобов'язанні у випадках, встановлених безпосередньо положеннями закону: підстави, що перелічені в частині 1 статті 512, об'єктивно мають інший зміст. Так, зокрема, суброгація в страхуванні не може бути віднесена до: відступлення права вимоги за правочином (наприклад, цесія, факторинг, індо-самент); універсального правонаступництва; виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем); виконання обов'язку боржника третьою особою (стаття 528 ЦК України тощо).

При цьому слід відзначити, що факт виплати страхового відшкодування за договором майнового страхування і суброгація як наслідок виплати по своїй суті подібні до такої підстави заміни кредитора у зобов'язанні як виконання обов'язку боржника третьою особою, зважаючи на те, що потерпілий отримує компенсацію не від особи, відповідальної за заподіяння шкоди, а від страховика. Проте дані підстави за своїм змістом є різними. Так, страховик від власного імені виплачує страхове відшкодування на підставі договору майнового страхування, діючи у власних інтересах та в результаті настання конкретного юридичного факту – страхового випадку, а майнова шкода у договірних відносинах майнового страхування – лише зміст страхового випадку. У позадоговірному деліктному зобов'язанні з відшкодування шкоди в порядку глави 82 ЦК України майнова шкода – самостійний правочин, становлюючий факт – підстава виникнення зобов'язання згідно з статтями 504 та 11 ЦК Украї-

ни; страховик потерпілого не діє в інтересах особи, що винна у заподіянні шкоди – між діями по сплаті страхового відшкодування та виконанням обов'язків по делікту у даному випадку відсутній правовий зв'язок.

Однак важливо відмітити наступне. У відносинах, що виникають у випадку виплати страхового відшкодування потерпілому, як вигодонабувачу за договором страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів між страховиком і заподіювачем шкоди (особою, що забезпечила транспортний засіб), положення суброгації не можуть бути застосовані аналогічно до майнового страхування.

Так, по-перше, перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки, можливий при виплаті страхового відшкодування лише за договором майнового страхування – ознака суброгації, що прямо закріплена в ст. 993 ЦК України та ст. 27 ЗУ “Про страхування”. У свою чергу, договір страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів між страховиком і особою, що забезпечила транспортний засіб, не може бути віднесений до договорів майнового страхування, а має власний предмет – страхування відповідальності. Стаття 980 ЦК України чітко розмежує предмети договору страхування як майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані з:

- 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- 3) відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

По-друге, сплачуючи страхові платежі за договором страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, особа, що забезпечила транспортний засіб, по суті превентивно вживає заходи щодо реалізації обов'язку боржника у зобов'язанні по відшкодуванню шкоди у порядку глави 82 ЦК України, що може виникнути під час дії договору.

По-третє, відповідно до статті 1194 ЦК України особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). Тобто у даному випадку на підставі закону страхова виплата юридично прирівнюється до виконання обов'язку боржника у зобов'язанні по відшкодуванню шкоди, але

в межах, що чітко визначаються статтею – правом вимоги наділено лише потерпілого, а страховик не набуває статусу особи, що відшкодувала шкоду.

Тобто за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів страховик не може отримати права потерпілого у випадку сплати страхового відшкодування, а також не може отримати право зворотної вимоги до винної особи (регресу) в порядку статті 1191 ЦК України – страховик діє відповідно до договору. Проте необхідно відзначити, що Закон України “Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів” [6] передбачає можливість страховика та Моторного (транспортного) страхового бюро України в особливих випадках, вичерпний перелік яких зазначено в статті 38, після сплати страхового відшкодування звернутися з регресним позовом до визначених вказаною статтею осіб. При регресі одне зобов'язання змінює собою інше – переходу прав кредитора від однієї особи до іншої не відбувається.

Судова практика свідчить, що суди часто не розрізняють поняття “суброгація” та “регрес”, ухвалюють рішення про стягнення коштів на користь страховика з одночасним посиланням як на положення статті 993 ЦК України, так і на статтю 38 ЗУ “Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів”, що є порушенням норм матеріального права [7]. При суброгації і регресі різними відповідно будуть і строки позовної давності за позовами страхових компаній до осіб, що відповідальні за шкоду. Тому отото-

ження різних за правовим змістом понять у даному випадку, що допускається і в окремих публікаціях [8], є некоректним та таким, що нівелює значення окремих правових норм як регуляторів суспільних відносин.

При цьому слід відзначити, що у відносинах з відшкодування шкоди страхова компанія, що виплатила страхове відшкодування по договору майнового страхування, може в порядку статті 993 ЦК України пред'явити вимоги до страхової компанії, що застрахувала відповідальність особи, відповідальної за заподіяння шкоди, по договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів замість вигодонабувача. Відповідної позиції дотримується і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ – в узагальненнях судової практики вказується, що це не суперечить вимогам ст. 993 ЦК України і ст. 27 Закону України “Про страхування” [5].

Висновки. Виплата страхового відшкодування може мати характер як правозмінюючого юридичного факту (суброгація), так і правоприпиняючого-правовстановлюючого юридичного факту (регрес). У випадку виплати страхового відшкодування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів страховик не може отримати права потерпілого в порядку суброгації, а також не може отримати право зворотної вимоги до винної особи (регресу) в порядку статті 1191 ЦК України – законом визначаються особливі виключні випадки, за яких страховик чи МТСБУ може звернутись з регресним позовом до визначених законом осіб.

Список літератури

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Цивільний кодекс Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/10164072>.
3. Про страхування : закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Приступа С. Н. Понятийная сущность и методологическое значение компенсационной функции гражданского права / С. Н. Приступа // Проблемы законности : Респ. межвед. науч. сб. – Харків, 1996. – С. 82.
5. Романюк Я. М. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування (витяг), Лист, Верховний суд України, від 19.07.2011 [Електронний ресурс] / Я. М. Романюк, З. П. Мельник. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
6. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів [Електронний ресурс] : закон України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.
7. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки у 2010–2011 роках : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.
8. Ильченко А. “Регрес” и “суброгация” в страховании. Украинская практика [Електронний ресурс] / А. Ильченко. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/10/03/25/4066>.

Отримано 25.02.2013

Аннотація

В статье исследуется правовое содержание последствий выплаты страхового возмещения; даётся оценка правильности применения норм материального права, что регулируют суброгацию и регресс в отношениях обязательного страхования гражданско-правовой ответственности собственников транспортных средств.

Summary

This article deals with subrogation and regression in mandatory civil and legal liability insurance for motor vehicles owners in Ukraine. Legal content of consequences of payment of insurance compensation on the basis of mandatory civil and legal liability insurance for motor vehicles owners agreement researches.